

BİTLİS ŞEHRİNDE TAŞ USTALIĞI VE GELENEKSEL KENT MİMARİSİNE ETKİSİ*

Adnan ALKAN**

ÖZET

Kültür ve uygarlık tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Anadolu, birçok medeniyetin izlerini bir arada taşıyan bir mozaığe sahiptir. Bu mozaığın vazgeçilmez parçalarından olan mimari eserler, Anadolu'nun kültürel mirasının başlıca hazineleri arasında yer almaktadır. Bitlis şehri de Anadolu'nun tarihi ve kültürel geçmişine paralel olarak çok sayıda gelişmiş uygarlığa ev sahipliği yapmış ve tescilli mimari eserler bakımından Türkiye'deki önemli şehirlerden biridir. Şüphesiz ki Anadolu'daki ve Bitlis'teki çok sayıda mimari yapının asırlar öncesinden günümüze ulaşmış olması, taş malzeme ile bu malzemeyi oya gibi nakşeden taş ustalığı sayesinde. Gerek Anadolu'da gerekse Bitlis'te oldukça gelişmiş olan taş ustalığı sayesinde çok iyi taş ustaları yetişmiştir. Şehirde, şaşılacak düzeyde ve çok sayıda anıtsal mimari yapının günümüze ulaşmış olması ve tarihi kent dokusunun hemen hemen korunması ve bugünkü kent çekirdeğini de oluşturması, taş ve taş ustalığının ortaya koyduğu sanat eserleriyle yakından ilgilidir. Şehir kimliğinin ve tarihi dokusunun oluşmasını sağlayan taş ustalığı, şehirleşme ve modern yaşam anlayışının etkisiyle günümüzde hızla yok olmaktadır. Bu çalışmada Bitlis şehrindeki taş ustalığının geçmişten günümüze gelişimi ve geleneksel kent mimarisine etkisi, günümüzdeki durumu, sorunları ile bu zanaatın yaşatılması için yapılması gerekenler irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Taş Ustalığı, Geleneksel, Mimari

* Bu çalışma 23-24 Ekim 2014 tarihlerinde Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenen VIII. Coğrafya Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: ad_alkan@hotmail.com

---

STONE MASTERY AT BİTLİS CITY AND ITS EFFECT ON THE TRADITIONAL URBAN ARCHITECTURE

STRUCTURED ABSTRACT

Bitlis city has a parallel history of the long-established and rich cultural history of Anatolia. Bitlis which is not like today's neglected and desolate image is a city that has hosted many ancient civilizations and that date back thousands of years. Bitlis city which is one of the oldest settlements of Anatolia is built a deep and narrow valley formed by the Tigris River, one of the arms of splitting the South-eastern Taurus on the Bitlis River system. Bitlis in using the advantages of its geographical location, since the most ancient epoch, was in view arts, commerce and science activities that develop a flourishing Anatolian city. Indeed the region in various periods has been one of the most advanced and the most prominent cities in the region of art, architecture, and scientific life. Various professions and crafts in particular stand out as a prominent activity in the city. Mainly stone mastery, blacksmithing, weaving craftsmanship as leather crafts are even today among the occupational groups the importance of protecting Bitlis. The mastery of stone and examples of traditional architecture forming the subject of the study and has a very important place in the city of Bitlis. Stone mastery has a history of close to the history of city's establishment. It have made it essential the use of stone both geographical conditions and geological characteristics of Bitlis. The movement to provide easy, durable, natural and easy handling, thermal insulation advantages of stone in respect of a century in the city have led to the fact that the basic material used for years.

In this study it is examined the historical process lived in Bitlis, stone mastery and its reflections in urban architecture, and today the stone mastery and mastery of the protection of the architectural examples out results and findings related to the survival made and what to do to be transferred to the profession's future generations. Examination –observation and researches related field of study research work unfolds as a priority is made. Later on, it has been made the literature review on Bitlis topic title and stone mastery. The main headlines of this study has revealed as classifying of literature and as analysing of works. After the literature study it was made interviews with stone masters in the city and it has been supplied the necessary documents on the subject from various public organizations. In conclusion work was completed by examining the architectural fabric of the city and architectural examples setting forth on the stone mastery in Bitlis.

Bitlis is located among cities the most finding of proprietary architecture with historical and cultural value in the Anatolian city. The attainment to today of historical and cultural richness of Bitlis, beginning with element in the emergence of architectural masterpieces comes from stone material and stone masters. The city has a special significance of Anatolian folk architecture with its unique stone structure examples specified with craftsmanship and workmanship with Ahlat. Indeed, Bitlis' stone masters are their jobs those who perform

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015*

very well for thousands of years with the city's historical and cultural architecture beyond the centuries. Having developed so much mastery of stone in the city and the emergence of many monumental stone structures extending beyond the ages are closely related to no doubt that the historical accumulation of Bitlis, the structure and the advantages of natural stone materials. Bitlis located on a valley surrounded by mountains and on the volcanic terraces has geologically rich stone and a large number of quarries. Ensuring easily transported and processed, showing long resistance to wear and durability, aesthetics and advantages against heat, necessitated the use of stone the construction of buildings in the region.

The stone mastery in Bitlis was also mostly imported from master to apprentice and from father to son. Masters, the knowledge they have, skills and professional tact and ethics as a result of long years transferring apprenticeship, they has continued in this profession. For thousands of years apart recently about the city's architecture and history of revealing the names of stone masters are very few details. Anatolia having the best craftsman in Bitlis since ancient times, it has decreased the degree of protection of the profession for various reasons. There is very little information about stone masters on what was done by whom because they are not building in the city of imprinting their names on their works. The inscription published as *Amele Ahmed bin Hussein el-Ahlati* who is one of the marks of the masters they are limited on the tombstone dated 1534 in the tomb of goodwill worked in the city. The tomb of Ahlat master is important to demonstrate the existence during this period in terms of both size and decoration of XII-XIV. Centuries of Ahlat and Seljuk tomb tradition in XVI century, the survival of the artists that can continue to work or that it. In addition, Küfrev Tomb located in the Inonu neighbourhood built in 1898 by Sultan Abdulhamid Han is known to be designed by Italian architects and be employed Greek craftsman by Anberto. Furthermore tomb keeper (Türbedar) of Küfrev the Tomb in 2011, have it made the restoration of the tomb passed in touch with a few people from maishıcaçio family members or heirs of working Greek stone masters in the construction of structures or the tradition of artists continues in Greece.

Although very limited information about the artist names of the city's stone masons there are satisfactory information about community which they belong to. It is known to occur Ahlat's masters continuing its tradition mostly Seljuk or masters of Armenian origin of the stone craftsmen and Bitlis region from Muslim masters since centuries. Both in the narrative of older people in region and their inscription in buildings and construction date imprinting of masters is evident in this case. Many of the buildings in the city dated in Armenian, Latin and written in Ottoman is remarkable. The formation from the Armenian and Muslim master craftsmen of mastery of traditional stone continue past the stone in Bitlis, is a style expressed support information. At the beginning of the master stone until recently, performing their jobs, who built many buildings throughout the history of the Republic and living up to the end of the XX. century: Armenian origin and Armenian masters of business is said to be quite disciplined Simos Master and Gavurmuso with the Muslim master craftsmen; master of masters of

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

the so-called Mehmet Muşlu, Nusret Muşlu that the sons of the masters (the master repairing the mosque minaret Gökmeydan) and his brother Aladdin Muşlu, Tahsin Çelebi, Osman Yıldız, Maşallah Dinç and İbrahim Dinç brothers and Refik Master are the most prominent. These masters who built very good stone structures and are not alive today and number of artisans who continue this tradition today decrease in number because both the emergence of new building materials and techniques appear and they do not train the best apprentices as a result of the reduced demand to this profession. In Bitlis there are very few people from coming young generation. These include stone restorator and Hakan Baktagül Master who is attention to the ornamentation; it is one of the most important representatives of this generation.

The way of life in the formation of traditional architecture in Bitlis, severe climatic conditions, the sloping land structure and the presence of stone materials has been effective. The traditional architecture tissue of Bitlis is composed of Bitlis Castle and the majority of scattered around the castle monumental religious, military and civil architecture and traditional Bitlis house scattered among the neighbourhoods with examples and most of the XVIII and XIX. century. Obviously sum of these structure groups comes from stone materials of this architectural identity stamping to city. Bitlis which is very rich historical building stock has in all of these assemblies, connected to Van Culture and registered 14 mosques according to Natural Heritage Conservation District Board record, eight churches, 19 shrines, 4 inn 4 madrasas, 20 fountains, 14 bridges, 195 houses and 4 cemeteries. It is located next to many houses and other architecture, especially unregistered examples. In many monumental stone structures it found that most of the interior structures are very simple examples of ornamentation, while almost all of the foreign crown architecture for doors, windows, altar projection is made on the minarets and the outer walls.

At the beginning of a monumental stone building in the city come madrasa, tombs and mosques. On the other hand, bridge, public baths and fountains from the water architecture samples in city are among the important complement of traditional architecture. At the beginning indispensable traditional architectural fabric and main complementary elements comes no doubt traditional Bitlis homes. The vast majority of the XIX. century and still used the traditional homes of Bitlis, is the backbone of the historical urban fabric. A high wall to the street leaving, closed but inside traditional Bitlis home reflects a unique architectural conception, rarely one and three, mostly consisting of 2 levels, composed of flat ashlar called reddish fawn and Kufa, which was built as a flat earth roofs. In planning the homes, culture, tradition, religion, economy, topography and climatic conditions have been the main determinants. Concerns in relation to the best way to benefit from the land for the construction of housing have been effective.

Bitlis thousands of years old stone craftsmanship and works of art revealed by these craft is very valuable not only for tourism or aesthetic achievements but also from transportation to present the lifestyle and heritage cultural heritage and, past cultural structure of civilization. Historic stone structures built by qualified stone masters in the city and to future generations to protect this heritage of

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

craftsmanship and should be adopted by residents of all cities. In addition, the preservation of heritage, need of respect and fidelity to history of civilization must be fulfilled to show understanding.

Towards the end of the 20th century modern lifestyle and urbanization movements, with the effect of factors such as the presence of cheaper and easier materials supplied in Bitlis, has come to almost end point demand for stone structures. Rather than stone building reflecting the aesthetic and cultural heritage in urban architecture, brick and briquette is used uniformly concrete structures come to the fore. Therefore it also decreased interest in the stone craftsmanship. Such as factors; not bring economic gains to be very good in this profession, those interested in reducing, the laborious and exhausting, such as taking time to learn of this art is also effective. However, both climatic and geological conditions of the city of Bitlis, and considered widespread trend in world ecological structures, stone structures and mastery of stone must be very common nowadays, unlike the current situation. Stone structures are quite advantageous both economically and heat accumulation and health because Bitlis's harsh climate conditions reign and stone materials are in the region being quite abundant. In terms of all of these reasons, it should be protected stone mastery of craft in the region, the authorities must make the necessary courses and training activities for growing up new masters. Besides, in order to spread stone craftsmanship and stone structures should act primarily government agencies and it should be given priority to be made from stone of public buildings to be built, housing for the people to build the stone should be at ease.

Constituting the city's architectural identity thousands of years and rapidly disappearing currently stone structures should strongly protected. Lately appeared distorted structuring should be prevented, preserving the traditional architecture tissues and structures and undermine these structures and architectural values of the image and structure must be removed. Thus the history of the prominence of the urban fabric will be provided. Old structures while maintaining single structure rather than tissue samples to protect the whole history of the city's conservation plan should be made. In addition, these historic structures preserved, restored after excludes all not abandon to their fate, fidelity to the public as appropriate in accordance, tourism or cultural heritage should be considered for such purposes as maintaining and exhibiting.

However, the city's main axis forming the settlement through improving Bitlis River, crooked buildings on top of the emergence of a large number of historic buildings and other historic bridge should be eliminated. Thus the identity of the rapidly disappearing historic city, the building blocks and stones can regain mastery of the granting of the required value.

Key Words: Bitlis, Stone Mastery, Traditional, Architecture

Giriş

Anadolu, elverişli konumu ve zengin doğal kaynakları sayesinde, binlerce yıl boyunca çeşitli toplumlara ve uygarlıklara ev sahipliği yapmış köklü bir medeniyet bölgesidir. İlk çağlardan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

beri bu bölgede ortaya çıkan medeniyetler, bulunduğu dönemin en gelişmiş toplulukları arasında yer almış ve sonraki devirlere çok zengin sosyal ve kültürel miras bırakmışlardır. Ortaya çıkan yeni uygarlıklar, önceki uygarlıkların kültürel mirasından yararlanarak, sanatta ve mimari yapıda çok ileri seviyelere ulaşmışlardır. Binlerce yıldan beri biriken bu sosyal ve kültürel zenginlik, Anadolu'yu çok ayrı ve özel bir medeniyet merkezi haline getirmiştir. Her ne kadar zaman zaman yaşanan savaşlar, doğal afetler ve istilalar bu uygarlıklara ve onların ortaya koydukları kültürel zenginliklere büyük zarar vermiş olsa da günümüze çok sayıda maddi ve manevi kültür ögesi ulaşmış durumdadır. Bugün Anadolu'da çok sayıda anıt eser niteliğindeki cami, kilise, kale, medrese, köprü, han, kervansaray, külliye ve diğer mimari örneklerin günümüze kadar varlığını sürdürmesi, bunları ortaya koyan uygarlıkların sanat ve mimaride ne kadar geliştiklerinin önemli bir göstergesidir.

Bitlis şehri de Anadolu'nun köklü ve zengin kültürel geçmişine paralel bir geçmişe sahiptir. Bugünkü bakımsız ve virane görüntüsünün aksine Bitlis, binlerce yıllık tarihi olan ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış kadim bir şehirdir. Bilimsel araştırma yetersizliğine karşın, Bitlis şehrinin ilkçağda kurulduğu tahmin edilmektedir. Bu tahmin, başlıca iki veri kaynağına dayanır ki bunlar; Asur ve Urartu çivi yazılı metinleridir. Bilindiği üzere bilim çevrelerini Urartu'nun keşfine götüren ilk adım, 1827 yılında Schulz adındaki bir bilim adamı tarafından, Van Gölü Havzası'ndaki ören yerlerinden toplanan 42 çivi yazılı metnin Paris'e ulaşmasıyla atıldı. Çözümlemesi 60 yıl süren bu metinlerle Urartu hakkında önemli bilgiler elde edildi. Daha sonra İngiliz, Alman ve Rus arkeoloji ekiplerinin sistematik çalışmaları gerçekleşti. Bu çalışmalar sonucunda Bitlis, Ahlat ve Tatvan şehirlerinin de içinde yer aldığı alanın, Anadolu'nun en eski yerleşim bölgelerinden biri olduğu anlaşılmış oldu (Arıncı, 1998:3-4). Adını Urartuların kurmuş olduğu Old Vaisis yerleşmesinde alan şehir, bu ismin zamanla fonetik dönüşüme uğraması sonucu Bitlis adını almıştır (Memiş, 1989:102, Arıncı, 1998:4, Burney, 1957:39). Tarihi çok eski dönemlere uzanan ve günümüze kadar defalarca onarım gören Bitlis Kalesi'nin temel taşlarında kullanılan ve Urartu mimari tarzı olan "Kyklopik" stil söz konusu bilgiyi kuvvetlice desteklemektedir.

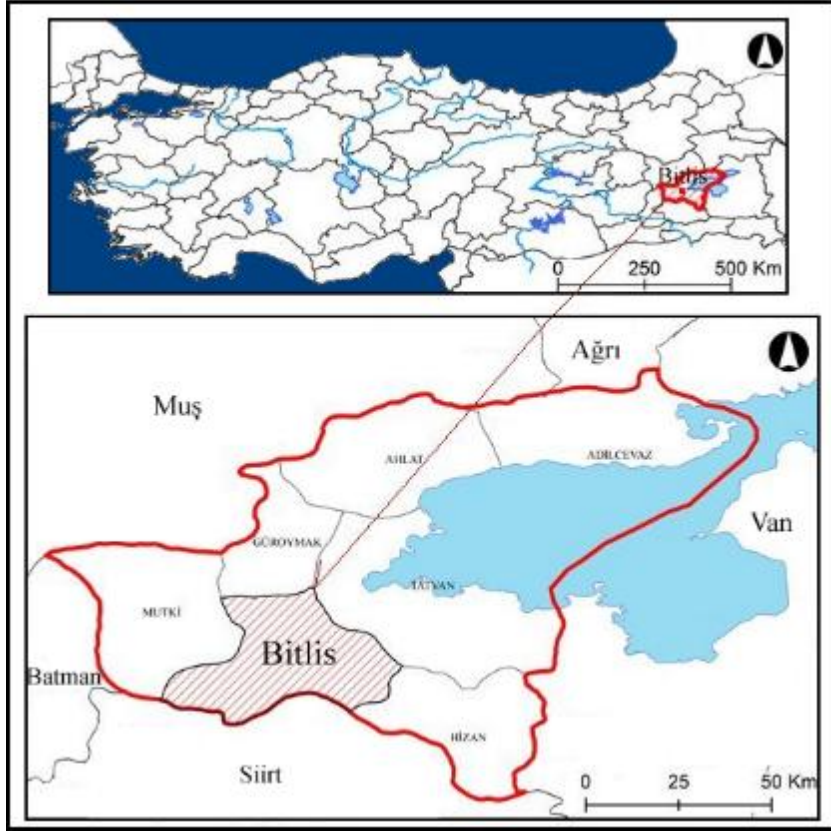
Araplar'ın "Bedlis", Ermeniler'in "Bageş" olarak adlandırdıkları şehir, Türk kaynaklarında "Bidlis" olarak geçmektedir. Bitlis şehrinin adı Şerefname'ye göre "Zülkarneyn"dir (Aydın, 1967:1, Darkot, 1972:659, Şerefhan, 1971:383). Ayrıca Şemsettin Sami "Kamusu'l A'lam" adlı eserinde "Bedlis" kelimesinin "Havası ve suyu güzel olan yerin adı" manasına geldiğini belirtmektedir (Şemseddin Sami, 1899:2).

Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden biri olan Bitlis şehri, Dicle Nehri'nin kollarından biri olan Bitlis Çayı'nın Güneydoğu Torosları yararak oluşturduğu dar ve derin bir vadi sistemi üzerinde kurulmuştur. Şehrin söz konusu yerde kurulması, tarih boyunca sürekli hâkimiyet mücadelelerine sahne olması ve önemini daima koruması, kuşkusuz coğrafi konumuyla yakından ilgidir. Zira Güneydoğu Toroslar, Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında geçilmesi oldukça güç bir engel teşkil etmektedir. Bitlis Çayı Vadisi, söz konusu engelin aşıldığı çok önemli noktalardan biridir. Asırlardan beri El Cezire ve Mezopotamya düzlükleri ile Van Gölü Havzası, Kafkaslar ve İran bu doğal koridorla birbirine bağlanmaktadır. Bitlis Çayı Vadisi üzerindeki yüksek volkanik taraçalar üzerine inşa edilmiş Bitlis Kalesi ve çevresi, ilk kuruluş yıllarından beri kentin çekirdeğini oluşturmaktadır. Vadiye hâkim bir noktada kurulmuş olan şehir, ilk nüvesini binlerce yıldır muhafaza etmektedir. Sahip olduğu eşsiz konumu sayesinde Bitlis şehri ve kalesi, birçok medeniyet tarafından ele geçirilmek istenmiş ve daima hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Van Gölü Havzası ile Mezopotamya Düzlükleri arasında kalan tek geçit olması nedeniyle Bitlis, eskiden beri başta tarihi İpek Yolu olmak üzere birçok ticaret yolu ve kervanları ile göçebe topluluklarının güzergâhı üzerinde de yer almıştır. Coğrafi konumunun sağladığı avantajları kullanan Bitlis şehri, en eski çağlardan beri sanat, ticaret ve ilmi faaliyetlerin geliştiği mamur bir Anadolu şehri görünümünde olmuştur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Harita 1: Bitlis Şehri Lokasyon Haritası

Yörenin tarih öncesi dönemleri konusundaki çalışmalar doğrultusunda, Bitlis'e ilk yerleşen topluluğun Urartular olduğu anlaşılmaktadır (Darkot, 1987:414). M.Ö. IX. ve IV. yüzyılda şehre hâkim olan Urartulardan sonra yöre sırasıyla Asurlar, Medler ve Pers İmparatorluğu egemenliğine girmiştir. Pers hâkimiyetinden sonra Selevskosların eline geçen Bitlis, daha sonra II. ve VII. yüzyılları aralığında Sasani-Roma ve Sasani-Bizans devletleri arasında sürekli hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş ve sık sık el değiştirmiştir. Halife Hz. Ömer döneminde, 641 yılında yöre İyaz b. Ganem tarafından fethedilmiş ve İslam egemenliğine girmiştir. Yöre daha sonra birkaç defa Bizanslılar tarafından geri alınmışsa da Selçukluların gelişine kadar Hamdaniler ve Mervanilerin idaresi altında yaşamıştır (Tuncel, 1992:226). Bitlis 1085 yılında kesin olarak Büyük Selçuklu egemenliği altına girmiştir. Bu süreçte şehir Alparslan'ın komutanlarından Dilmaçoğlu Mehmet Bey'e iktâ olarak verilmiş ve Bitlis, Büyük Selçuklular'a bağlı Dilmaçoğulları beyliğinin merkezi olmuştur (Tuncel, 2006:79).

Dilmaçoğulları Beyliği'nin ortadan kalkması ile yörede sırasıyla Ahlatşahlar, Artuklular, Eyyübiler ve Anadolu Selçukluları hüküm sürmüştür. Bitlis şehri XIV. yüzyıldan itibaren Şerefhan ailesinin yönetimi altına girmiştir. Sırasıyla Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi idaresinde varlıklarını sürdüren Şerefhan beyleri, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirmiş ve 1534 yılında kesin olarak Osmanlı idaresine girmişlerdir (Yinanç, 1993:320-321). Şerefhan beylerinin yönetimine 1670 yılında son verilerek, yörede bu beyliğin varlığı ortadan kaldırılmıştır. Bitlis şehri 1670 tarihinden itibaren merkezden gönderilen yöneticiler ve çeşitli beyler tarafından yönetilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Rus işgaline uğrayan şehir, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte Muş iline bağlı bir kaza olmuş, 1936 yılında ise il merkezi haline getirilmiştir (Tuncel, 2006:81).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Binlerce yıllık köklü bir geçmişe sahip olan Bitlis, aynı zamanda ihtişamlı tarihine paralel olarak birbirinden farklı din, dil, ırk ve mezheplere bağlı toplulukların oluşturduğu ve harmanladığı canlı ve zengin bir kültürel yapıya da sahiptir. Nitekim yöre, çeşitli dönemlerde sanat, mimari ve ilmi hayatta çok gelişmiş ve bulunduğu bölgenin en fazla ön plana çıkan şehirlerinden biri olmuştur. Çeşitli meslekler ve bilhassa da el sanatları şehirde ön plana çıkan bir faaliyet olarak göze çarpmaktadır. Taş ustalığı başta olmak üzere demircilik, dericilik ve dokuma ustalığı gibi el sanatları bugün bile Bitlis'te önemini koruyan meslek grupları arasında yer almaktadır. Çalışmanın da konusunu oluşturan taş ustalığı ve geleneksel mimari örnekleri Bitlis şehrinde çok önemli bir yere sahiptir. Taş ustalığı şehrin kuruluş tarihine yakın bir geçmişe sahiptir. Zira Bitlis'in gerek coğrafi koşulları ve gerekse jeolojik özellikleri taş kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Taşın çok kolay temin edilmesi, dayanıklı, doğal ve kolay işlenmesi, sıcaklık yalıtımı hususundaki avantajları, şehirde asırlar boyu kullanılan temel yapı malzemesi olmasına yol açmıştır.

Bitlis şehrindeki taş ustalığı ve taş işçiliği Anadolu'nun en eski el sanatlarından birini oluşturmaktadır. Binlerce yıldır babadan oğula veya ustadan çırağa aktarılarak varlığını sürdüren bu önemli zanaat, Bitlis'te muhteşem mimari yapılar ortaya çıkarmıştır. Kentin mimari kimliğine damgasını vuran bu meslek erbapları, geçmişin kültürel ve toplumsal birikimlerine kendi değer yargılarını katarak çok önemli sanatsal eserler ortaya koymuşlardır. Taş ustaları bilgi ve becerilerini, yetiştirdikleri çırak ve kalfalar vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktararak bu zanaatın nesiller boyu devam etmesini sağlamışlardır. Günümüzde geleneksel taş ustalığı artık eski önemini kaybetmeye yüz tutmuş olsa da yakın geçmişe kadar varlığını çok canlı bir şekilde devam ettirmiştir. Bugün kentte sadece restorasyon ve renovasyon faaliyetlerinin sürdürüldüğü eski yapılarda ön plana çıkan taş ustalığı, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Her ne kadar günümüzde taş ustalığı Bitlis'te pek rağbet görmeyen ve unutulmaya yüz tutmuş gibi görünse de XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kent mimari dokusunun büyük bir kısmı, taş malzemenin kullanıldığı unsurlardan meydana gelmekteydi. Selçuklu taş ustalığının şekillendirdiği bu faaliyet, kentte çok önemli örnekler ortaya koymuştur. Çok eski dönemlere ait eserlerin bile günümüze ulaştığı ve taş ustalığının ortaya koyduğu muhteşem kale, medrese ve camilerin yanında özellikle XVII.-XIX. yüzyıl aralığında inşa edilmiş çok sayıda geleneksel Bitlis evi de günümüze ulaşmıştır. Bitlis'te taş ustalarının büyük bir emek ve sanatsal kaygıyla ortaya koyduğu birçok örnek, şaşılacak düzeyde günümüze ulaştıkları ve yapım tarihindeki görüntüsünü neredeyse muhafaza ettikleri görülmektedir. Geleneksel kent mimari tarzın ve mimari örneklerin Mardin şehriyle çok benzeştiği Bitlis, Gerçekten de İstanbul, Mardin, Sivas gibi şehirlerle birlikte, Anadolu'da tarihi ve sanatsal değeri olan çok sayıda mimari yapıtın günümüze ulaştığı şehirlerin başında gelmektedir.

Bitlis şehri, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren girdiği şehirleşme ve yeni yapılaşma süreci boyunca yanlış uygulamalar neticesinde tarihi kimliğinden uzaklaşarak plansız gelişmeye başlamıştır. Bu süreçte geleneksel kent dokusu ve mimarisi yok sayılmış ve binlerce yıllık taş ustaları ve işçilerin emeğiyle ortaya çıkan ve uzun bir uygarlık birikimi sonucu oluşan eserlerin büyük bir kısmı zarar görmüş veya geleneksel doku zedelenmiştir. Şehirde yeni inşa faaliyetleri sürdürülürken eski yapıların korunması veya restorasyonu gibi hususlar dikkate alınmamıştır. Ortaya çıkan plansız ve ucube görünümlü yeni yapılar, eski yapıların yok olması veya yüksek betonarme yapılar arasında geri plana itilerek şehir görüntüsünde kaybolmasına yol açmıştır. Söz konusu çalışmada Bitlis şehrinde taş ustalığı ve kent mimarisindeki yansımaları ve geçirdiği tarihsel süreçler ve günümüzde taş ustalığı ve bu ustalık sonucu ortaya çıkan mimari örneklerin korunması ve yaşatılması ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Materyal ve Yöntem

Öncelikli olarak çalışma sahası ile ilgili gözlem-inceleme ve araştırmalar yapılmıştır. Daha sonra taş ustalığı ve Bitlis konu başlığında literatür taraması yapılmıştır. Literatür tasnifi yapılarak ve eserler incelenerek çalışmanın ana başlıkları ortaya konmuştur. Literatür çalışmasından sonra kentteki taş ustaları ile söyleşiler yapılmış, çeşitli kamu kuruluşlarından konu ile ilgili gerekli dokümanlar temin edilmiştir. Son olarak Bitlis şehrinde taş ustalığı ile ilgili ortaya konan mimari örnekler ve kent mimari dokusu incelenerek söz konusu çalışma tamamlanmıştır.

Taş Ustalığı

Taş, insanoğlunun barınma ihtiyacını yerleşik bir düzene geçerek karşılamaya başladığından beri en eski ve en temel yapı malzemelerinden biri olarak bilinmektedir. Taş, Dünya’da mesken inşasında öteden beri kullanılan bir malzeme olup, uzun ömürlü yapıların ortaya çıkmasında da önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır (Güzel, 2013:574). Ancak taş, sadece yapı inşasında değil aynı zamanda süs, dekoratif ve alet yapımı gibi amaçlarla da en eski devirlerden beri kullanılmaktadır. Estetik görünümü yanında dayanıklılığı, kolay işlenebilir oluşu ve sıcaklık yalıtımı hususundaki avantajları, taşın en fazla yapı unsuru olarak kullanılmasına yol açmıştır. Ayrıca taş, binlerce yıldır neredeyse bütün uygarlıklarda gücün, prestijin, eşsizliğin ve sonsuzluğun sembolü olmuştur. Bunun yanında pozitif enerjiyi taşıdığına ve iletmesine, iç huzursuzluğu ve kötü gözleri kovduğuna, hastalıkları iyileştirdiğine dair pek çok anlatı ile anılan taş; bereketi, gücü ve yenilenmeyi getirdiğine inanılan bir mit olarak da betimlenmektedir (Özdoğlar, 2012:7).

Toprak ve kerpiçe birlikte taş, yapılarda kullanılan en eski doğal malzeme olarak dikkat çeker. Toprak ve kerpicin zamana ve doğaya karşı fazla direnç gösterememesi ve dayanıklı olmayışına karşın taş, daha önce de ifade edildiği gibi asırlar boyu dayanabilecek bir malzemedir. İşlenmesi, şekillendirilmesi ve estetik bir görünüme dönüşmesi bilgi ve beceri gerektiren taş, bulunduğu döneme ve gelecek nesillere damgasını vurmak isteyen uygarlıklar için vazgeçilmez bir öğe olmuştur. Uygarlık tarihi boyunca toplumlar, bilgi, birikim, duygu ve düşüncelerini çeşitli şekillerde ortaya koydukları taş örneklerle aktararak, sanatsal ve mimari hafızada iz bırakmışlardır.

İnsanlık tarihi boyunca askeri, siyasi, dini, ticari, toplumsal ve kişisel nedenlerle yapılarda taş kullanımı ön plana çıkmıştır. Taş kullanımının ilk nedenleri arasında güvenlik ve askeri kaygılar gelmektedir. Toplumlar, kendilerini tehlikelerden korumak için yaşadıkları yerleşim birimlerinin etrafına surlarla örmüş, yaşadıkları topluluğun veya devletin gücünü göstermek için ihtişamlı kaleler, burçlar veya kapılar inşa etmişlerdir. Bunun yanında askeri binalar, cephanelikler ve askeri depoların inşasında da taş malzeme tercih edilmiştir. Taşın siyasi nedenlerle kullanım amacı da çok çeşitlidir. Krallar, imparatorlar ve sultanların güçlerinin ihtişamını göstermek ve halktan korunmak için inşa ettikleri saray ve konutlarda kullandıkları temel malzeme taş olmuştur. Hükümdarlar yine gücünü ve büyüklüğünü sembolleştirmek için görkemli devlet binaları inşa etmişlerdir.

Toplumlar, inanılan dini motifin niteliğine bağlı olarak, inançlarına ve yaratıcılarına ne kadar değer verdiklerini ve ona bağlılıklarını bildirmek için taş ustalığının en güzel örneklerinin sunulduğu devasa cami, kilise, tapınak, heykel gibi dini yapılarda da taş kullanmışlardır. Zaman zaman da kendilerini tanrılaştıran hükümdar ve yöneticiler için yapılan heykel ve tapınaklarda da taş malzeme kullanılmıştır.

Bununla birlikte devletler, ticari faaliyetlerini desteklemek ve geliştirmek üzere çok eski devirlerden beri ticaret yolları güzergâhında ve konaklama noktalarında taş yapılar inşa ettirmişlerdir. Özellikle Selçuk ve Osmanlı döneminde yapılan kervansaraylar, hanlar, çarşılar ve köprülerde taş malzeme kullanılmıştır. Toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak hamamlar, çarşılar, okullar, hastaneler, aşevleri, imarethaneler gibi yapılarda da taş yaygın olarak kullanılmıştır. Bunun yanında kişisel nedenlerle taşın yapı unsuru olarak da kullanılması da çok

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

yayıdır. Özellikle toplumun önde gelen şahsiyetleri ve diğer kesimleri tarafından yaptırılan konutlar ve eklentileri, öldükten sonra hatırlanmak ve iz bırakmak için yapılan mezarlar, mezar taşları ve kümbetler muhteşem taş yapıtlar içerisinde asırlardır önemini korumaktadır.

Taş ustalığında, eski devirlerden beri mesleğin sahip olduğu belirli kurallar vardı. Taşın içindeki ruhu kavrayabilen, hangi taşın nerede kullanılacağına, temele ne tür taşların yerleştirileceğine, köşe taşlarının hangileri olacağına, kilit taşın hangisi olacağına ve kullanılacak dolgu malzemesine taş ustası karar vermektedir. İlk taşın taş ocağından çıkarılmasından yapının tamamlanmasını sağlayan son taşa kadarki süreçte, bütün işlemler, taş ustalarının gözetiminde yapılmaktaydı. Taş ustalığı içerisinde eskiden beri sürdürülen bir hiyerarşi bulunmaktaydı. Bir kişi baş usta olmadan önce çırak olarak işe başlardı. Çıraklar, taş ustasının kullandığı çekiç, murç, taşçı kalemi ve cetvelinin nasıl kullanılması gerektiğini öğrenirdi. Çıraklar aynı zamanda yontma işlemini de yaparlardı. Kalfalar ise yontulan taşı yerine oturtan, taş duvarın düzgün ve simetrik olmasından sorumlu kişilerdir. Ustalar da taşın son şeklini ve biçimlenmesini sağlayan kişilerdir.

Ustaların kullandıkları malzemeler ise farklılık göstermektedir. Taşı işlemek için doğrudan kullanılan aletler olduğu gibi başka bir alet veya sap vasıtasıyla kullanılan aletler de bulunmaktadır. Ocaklardan çıkarılan taş blokların el ile işlenmesinde sert çelikten yapılmış murç, vadirga, varyoz ve çekiç gibi aletlerin yanı sıra taşçı kalemi ve cetveli, şakul, spiral ve gönye gibi el aletleri de kullanılmaktadır. Günümüzde ise bu aletlerin haricinde elektrikli kesme makineleri ile değişik elektrikli aletler de bulunmaktadır. Taşın işlenmesi sırasında çeşitli teknikler kullanılarak taş hazır hale getirilmektedir. Bu işlemlerden en önemlisi, el ile yapılan ve taşı yontmak amacıyla taşın yüzeylerine değişik açılarda ard arda indirilen çekiç darbeleriyle yüzeye şekil verme biçimi olan çekiçlemedir. Bu işlem, kalıcı olması istenen yapılarda çok daha titizlikle ve ince bir işçilik kullanılarak yapılmaktadır (Foto 1).

Foto 1. Taş Ustalığında Saplı, Sapsız ve Elektrikli Aletler Kullanılmaktadır.

Uygarlık tarihi boyunca taş ustalığının en fazla geliştiği ve en görkemli örneklerinin görüldüğü medeniyetlerin başında Hitit, Antik Yunan, Roma, Mısır, Selçuklu, Osmanlı ve son birkaç yüzyıldır Avrupa medeniyetleri gelmektedir. Hititler döneminde taş ustalarının çok fazla kıymet gördükleri ve mesleklerinde çok başarılı oldukları bilinmektedir. Antik Yunan dünyası ise taş ustalığına damga vuran ustaların yetiştirildiği ve Dünya kültür birikimine ölümsüz izlerin işlendiği örnekler ile ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde Yunan mimari ve sanatsal birikimini asırlar ötesine taşıyan yapılar ortaya koyan taş ustaları, toplum tarafından oldukça saygı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

görülmekteydi. Taş ustaları veya bu meslek ile iç içe geçmiş mimarlar aristokrat sınıf içerisinde yer almaktaydı. Roma uygarlığı da antik mimari gelişime önemli katkılar sunmuştur. Bu dönemde gelişen ekonomik yapı ve büyüyen sınırlara bağlı olarak daha çok anıtsal yapı örnekleri ortaya çıkmıştır. Romalılar antik mimari birikimi geliştirerek, daha teknik bilgi gerektiren malzeme ve strüktür kullanarak daha özgün yapılar ortaya koymuşlardır. Bu sayede mimar ve taş ustaları daha da saygınlık kazanmışlardır. Antik Yunan ve Roma geleneğinin taş ustalığı ve mimaride Bizans döneminde de devam ettiği ve benzer anıtsal yapıların örneklendiği görülmektedir (Candemir, 2009:11).

Taş ustalığının en fazla geliştiği ve en iyi taş ustalığı örneklerinin sergilendiği yerlerden biri de kuşkusuz Anadolu yarımadasıdır. Anadolu'da taşın bol miktarda ve çeşitli türlerde bulunması ve aynı zamanda sağlam bir yapı malzemesi olması nedeniyle çokça tercih edildiği anlaşılmaktadır. Taşın Türk kültüründe yaygın olarak kullanılmaya başlaması da Anadolu'ya geçişlerle olmuştur. Orta Asya, İran ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler, önceleri yapı malzemesi olarak çoğunlukla kerpiç, tuğla ve yer yer de taş malzeme kullanmaktaydılar. Bu dönemde Türk mimarisinde süsleme ve bezeme sanatı oldukça gelişmişti. Selçukluların Anadolu fethiyle birlikte bölgeye yerleşen Türkler, geldikleri yerlerde çok zengin taş ocakları ve çok iyi taş ustalarıyla karşılaşmışlardır. Geleneksel göçebe kültürün izlerini taşıyan Anadolu Selçukları, kendi kültürel yapıları ile karşılaştıkları bu yeni kültürel formasyonu harmanlayarak apayrı ve zengin bir kültürel doku ortaya koymuşlardır. Selçuklular her ne kadar kendilerinden önce var olan yönetimleri ortadan kaldırmış olsa da onların sahip oldukları kültürden etkilenmiş ve canlı tutmuşlardır.

Taşın Anadolu ve Türk kültüründe hâkim olmaya başlamasıyla, taş malzemeye yaşam alanlarının her tarafında rastlanmaktadır. Geniş ve sonsuz bir yaşam alanı duygusuna sahip olan Selçuklular, bu anlayışlarını mimari tarz üzerinde de geliştirmişlerdir. Dini yapı, sur, iç mekân, kervansaray, han ve mezar taşlarında, kendi anlam dünyalarını yansıtan çok özel kompozisyonlar ortaya çıkararak, anıtsal taş ustalıkları sergilemişlerdir. Anadolu Selçuklu taş ustaları önceden çok aşına oldukları süsleme ve bezeme sanatını da çok iyi kullanarak, yapılara apayrı bir zenginlik katmışlardır. Süsleme sanatı konusunda çok karmaşık yapıları ve son derece zengin motifler sergileyen Anadolu Selçukları, söz konusu çeşitliliği bu dönemdeki olağanüstü kültürel zenginliğe borçludur. Kültürel alt yapısı çeşitli ve karmaşık olan Anadolu toprakları Selçuklu süsleme sanatının melezleşmesine de neden olmuştur (Mülayim, 1993:219). Taşın kabartma, şebeke ve kakama olarak işlendiği Selçuklularda, taş süslemeciliği ve ustalığında bitkisel ve geometrik motifler çok fazla ön plana çıkmıştır.

Osmanlı dönemi taş ustalığında, bir taraftan Selçuklu ve beylikler dönemine ait olan geleneksel yapı korunurken öte taraftan geleceğe dönük yeni bir anlayış gelişmeye başlamıştır. Mimaride çoğunlukla dini unsurların ön plana çıktığı bu dönemde, külliye, camii, medrese, kümbet gibi yapılarda dini motifler çokça işlenmiştir. Osmanlı döneminde şehir yaşamının merkezini cami, külliye ve medreseler oluşturduğu için bu yapıların inşasına çok önem verilirdi. Bu nedenle taş ustalığı ve işçiliğinin en iyi örnekleri bu yapılarda ortaya çıkmaktaydı. Osmanlı mimarisinde dış cephede sade ve asil bir düzenleme söz konusu iken iç mekânda ise çinçilik, boyama ve farklı renkteki taş kullanımı oldukça ön plandaydı (Öney, 1976:123). Bu dönemde taş süslemede kabartma, renkli taşlarla düzenleme ve şebeke olmak üzere üç farklı teknik kullanılmıştır.

Mimaride resim ve hat sanatına ağırlık verilmesi nedeniyle Osmanlı'nın son devirlerinde taş ustalarının çoğunlukla yerel mimari örneklerde kendilerini göstermişlerdir. Cumhuriyet döneminde yeni Türkiye'nin inşasında devlet binaları ile sivil mimaride taş kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönemde taş ustaları tarafından yapılan birçok yapı günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Nitekim Anıtkabir'in inşasında taş malzeme kullanılması ve Türkiye'nin birçok

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

yerinden getirilen taşların, taş ustaları tarafından işlenerek yapıda kullanılması önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Antik dönemden günümüze Anadolu ve diğer uygarlık bölgelerinde taş ustalarının örgütlenmesi hakkında yeterli ve doyurucu bilgi bulunmamaktadır. Mesleklerin iç içe geçmesi, taş ustaları arasında resmi bir örgütlenmenin olmayışı, söz konusu durum üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca yapıların niteliği ve bu niteliğe bağlı olarak süslemelerin değişmesi nedeniyle mesleğe olan talep dalgalanma göstermiştir. Özellikle Anadolu'da taş ustaları farklı kültür, inanç ve milletlere ait olsalar da hepsini birleştiren ortak nokta meslekleri olmuştur. Bu zanaat ustaları, asırlar boyu birbirlerine ve çırak/kalfalarına yaptıkları bilgi, tecrübe aktarımı sayesinde mesleğin kültürler ve kuşaklar ötesinde günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Günümüzde bu zanaata olan talep durma noktasına gelmiş olsa dahi bu ustalar, isimlerini veya işaretlerini taşlara nakşederek veya çoğu taşlara izlerini nakşetmese bile kendilerinden sonra sonsuzluğa uzanan yolda eserleriyle yaşamaya devam etmektedir (Candemir, 2009:16).

Günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak doğal taşların işlenmesinde, şekillendirilmesinde çok çeşitli makineler kullanılmaktadır. Ancak bu teknolojinin ortaya çıkışı, taşın işlenmesi ve kullanımına yönelik ustalık ve işçiliği ortadan kaldırmış, büyük bir emek ile işlenirken ustanın iç dünyasını ve estetik kaygısını yansıtan yaklaşımları yok etmiştir. Geleneksel taş ustalığı dışında yapılan taş işleme faaliyeti yapılarda, kültürel ve sanatsal yansımaları ortadan kaldırarak salt ticari kaygılara yönelik tek düze ve nerede olursa olsun birbirinin tekrarı örnekler ortaya koymaktadır.

Geçmişten Günümüze Bitlis Şehrinde Taş Ustalığı

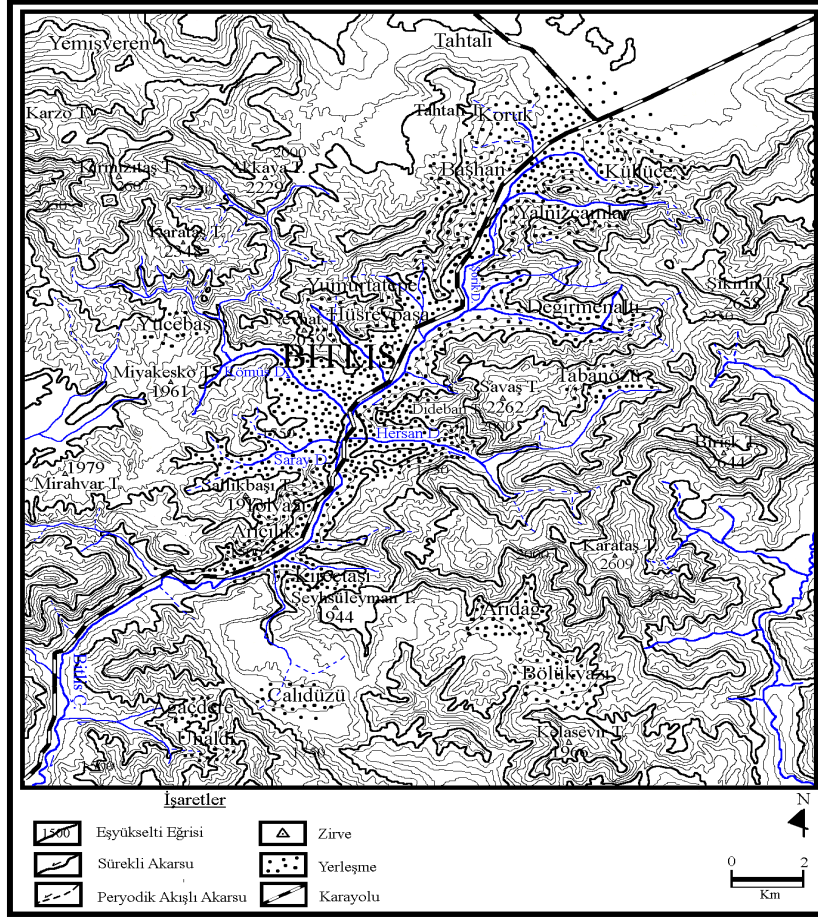
Sahip olduğu eşsiz konumu ve zengin doğal yapısı sayesinde, binlerce yıldır çok çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmış olan Bitlis, Anadolu'nun tarihi şehirleri arasında zikredilmesi gerekenlerin başında gelmektedir. Şehir, binlerce yıldır başta İpek Yolu olmak üzere çeşitli ticaret yolları ve mevsimlik göç güzergâhı üzerinde yer aldığı için çok canlı ve zengin uygarlıklara beşiklik etmiştir.

Kentler, yalnızca insanlara ev sahipliği yapmakla kalmamakta, insanların bıraktığı sosyal, kültürel ve ekonomik mirası da gelecek nesillere taşımaktadırlar (Karabacak, 2013:346). Kuşkusuz ki kentlerde, geçmişin izlerini günümüze ve asırlar ötesine taşınmasına yol açan maddi ve manevi kültürel öğelerdir. Bu öğelerin başında gelen mimari yapı ve unsurlar, Bitlis şehrinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Bitlis Anadolu'da tarihi ve kültürel değeri olan tescilli mimari yapıların en fazla bulunduğu kentler içerisinde yer almaktadır. Bitlis şehrinin söz konusu tarihi ve kültürel zenginliğinin günümüze ulaşması, mimari şaheserlerin ortaya çıkmasını sağlayan unsurlar başında taş malzeme ve taş ustaları gelmektedir. Şehir, Ahlat ile birlikte kendine özgü taş ustalığı ve işçiliğiyle özdeşleşmiş yapı örnekleriyle Anadolu halk mimarisi içinde özel bir öneme sahiptir (Santur, 2011:251). Gerçekten de Bitlisli taş ustaları, binlerce yıl kentin tarihi ve kültürel mimarisini asırlar ötesine taşıyan ve mesleklerini çok iyi icra eden kişilerdir. Şehirde taş ustalığının bu denli gelişmiş olması ve çağlar ötesine uzanan birçok anıtsal taşıyımın ortaya çıkması, şüphesiz ki Bitlis'in tarihi birikimi, doğal yapısı ve taş malzemenin sağladığı avantajlarla yakından ilişkilidir. Zira etrafı dağlarla çevrili bir vadi içine (Harita 2) ve volkanik taraçaların üzerine konumlanmış olan Bitlis, jeolojik açıdan zengin taş malzemeye ve çok sayıda taş ocağına sahiptir. Taşın kolayca temin edilmesi ve işlenmesi, aşınmaya karşı uzun süre direnç göstermesi ve dayanıklılığı, estetik görünümü ve ısıya karşı avantajları, yörede yapıların inşasında taş kullanımını zorunlu kılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Harita 2: Bitlis Şehri ve Yakın Çevresi Topografya Haritası

Bununla birlikte sahip olduğu iklim özellikleri nedeniyle de kentte taş malzeme kullanımı neredeyse bir zorunluluk haline gelmiştir. Zira nemli bir geçiş iklimine sahip olan Bitlis, yıllık ortalama $9,5^{\circ}\text{C}$ sıcaklık ve 1206 mm. yağış değeriyle dikkat çekmektedir. Yılın belirli dönemlerinde ise karasallık şiddetini oldukça artırmaktadır. Özellikle ekim-mayıs aralığındaki devrede sıcaklık ortalamaları çok düşük seyrederken, aynı devrede yıllık yağışın büyük bir kısmı görülmektedir. Kış aylarına doğru soğuk ve yağışlı hava kütlelerinin etkisinin artmasıyla birlikte sıcaklıklar 0°C 'nin oldukça altına düşmekte ve yoğun kar yağışı görülmektedir. Yaz aylarında da yağışların kesilmesi ve güneşlenme süresinin artmasıyla birlikte sıcaklıklar oldukça yükselmektedir. Bitlis'te soğuk ve uzun geçen kış mevsimi ve sıcak yazlar, günlük yaşamı da oldukça etkilemektedir. İklim şartlarının oluşturduğu dezavantajlar nedeniyle kentte yapı malzemesi seçiminin çok iyi yapılması gerekmektedir. Taşın sıcaklık depolama hususunda sağladığı avantajlar, taş yapıların kışın sıcak ve yazın serin olması, kentte diğer yapı malzemelerine göre, taş kullanımını vazgeçilmez hale getirmiştir.

Bitlis şehri ve yakın çevresi jeolojik açıdan çok çeşitli formasyonlara ait ve farklı jeolojik dönemlerde meydana gelmiş oldukça zengin malzemeye sahiptir. Nitekim yörede Prekambriyenden Kuvaternere kadar farklı zamanlarda oluşmuş çok çeşitli kayaç gruplarına rastlanmaktadır. Bilhassa Kuvaterner yaşlı bazalt ve tüfler, Bitlis şehrinde hakim formasyonu meydana getirmektedir. Bunun yanında Prepermiyen yaşlı kuvarşist, fillat, şist, mermer, Alt Jura-Triyas yaşlı ayrılmamış rekristalize kireçtaşı, dolomit, mermer, şist, Üst Maastrichtiyen yaşlı metaspilit, metaçört ve kayrak gibi kayaç grupları Bitlis'te diğer hâkim kayaçlar arasında yer almaktadır (Harita 3). Söz konusu

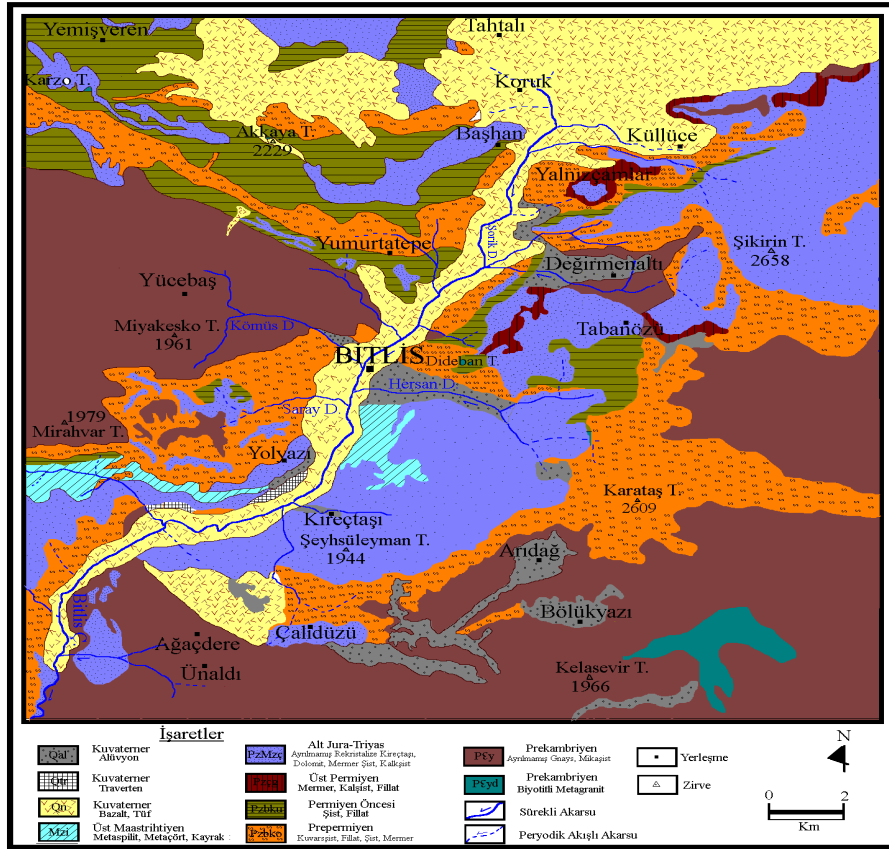
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

jeolojik zenginlik sayesinde yörede yapıların inşasında taş malzemenin kullanımı ön plana çıkmıştır.

Asırlardan beri kentteki taş ustaları yapılarda kahve ve grimsi tonlara sahip olan tüf kaynaklı tüf ve ignimbirit gibi kayalardan elde ettikleri yöreye has ve halk arasında “Küfeki” olarak tabir edilen kesme taş kullanmaktadır. Bitlis taşı olarak da adlandırılan bu taş malzeme, şehrin hemen hemen her noktasından temin edilebileceği gibi en iyi taş ocakları bugün Kilise Mahallesi olarak tabir edilen bölge ile Güroymak ilçesindeki Yukarı Kolbaşı’nda (Mork) bulunmaktadır. Ocaktan çıkarıldıktan sonra biraz sertleşen bu taşlar, zamanla aşınım ve kirliliğin etkisiyle renk değişimine de uğramaktadır (Foto 2). Günümüzde taş malzeme kentte sadece dekoratif amaçlı eski yapıların restorasyonu veya renovasyonunda kullanıldığı için taş ocaklarının faaliyeti oldukça azalmıştır.

Harita 3: Bitlis Şehri ve Yakın Çevresi Jeoloji Haritası (MTA'nın 1/100 000'lik Türkiye Jeoloji Haritasından yararlanılarak hazırlanmıştır).

Bitlis'te geleneksel kent mimarisinde hâkim malzeme olarak kullanılan taş, ustaları tarafından oya gibi işlenerek, sokak kapısı alınlıkları, kemerlerin kilit taşları, cami ve kümbetler, mezar taşları, yapı duvarları, köprü ve hamamların inşasında en güzel örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Şehirde taş ustalığının en iyi ve en fazla örneklediği alan sivil mimaridir. Anadolu'nun geleneksel halk mimarisinin en iyi örneklerini yansıtan Bitlis evleri, asırlardan beri Müslüman ve Ermeni ustalarının ellerinde hayat bulmaktadır. Genellikle iki katlı ve Bitlis taşından inşa edilen bu evler, kentin geleneksel mimari kimliğini yansıtmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Foto 2A. Bitlis Taşından Bir Örnek.**B.** Kilise Mahallesinde Yer Alan Taş Ocaklarından Bir Görünüm. **C.** Taş Ocağında Kesme Taş Üreten Osman Usta'dan Görünüm.**D.** Bitlis'te El İşçiliği Yanı Sıra Elektrikli Makinelerle de Taş Kesimi Yapılmaktadır.

Şehirde, taş ustalarına “Benna”, taş yontucuya veya taşıyıcıya “Taşçı”, ameleye ise “Yırgat” denilmektedir. Bitlis'te taş ustaları, evin ilk temel taşını yerine koyduklarında bir koç kurban edilerek kanı temele akıtırlar. Bu kesilen hayvan o gün ziyafet olarak verilir. Ayrıca çalışanlara bahşiş olmak üzere temele para da atılır. Yapılarda kullanılan taşlar genellikle 28-33 cm. genişliğinde ve 30-50 cm. uzunluğunda olmaktadır. Pencerelemin üzeri düz veya kemerli olurken düz olan pencerelerin üzerindeki büyük taşlara ise “Şip” adı verilmektedir. Pencere taşları hırsıza karşı emniyet olsun diye bir kafes sistemi takılacak şekilde 16 veya 18'lik demir şişlerle oyularak kapatılmaktadır. Duvarlardaki taş sıralarına yöresel olarak “Kark”, iki kat arasında beton hatil yerine atılan ağaçlara “Örümker” her sıraya konulan ön ve arka taşların arasındaki çamurdan içliğe ise “Reht” denilmektedir. Dam örtüsü ise “Keran” adı verilen kavak ağaçları üzerine ardıç ağacı dalları, üzerine kamış ve daha sık dikenli bir geven türü olan “Gongül” atılır. Kapatmak için koyu çamur yapılarak karartma yapılır. Son örtü olarak kırmızı yağlı çamurdan Reht dökülür ve üzeri “Topan” denilen tahta tokaçla sıkıştırılır. Damın son örtü toprağı ise “Seh” adı verilen topraktır (Çelebi, 1999:188). Seh, metamorfitlemin ayrışması sonucu oluşmuş ve kil oranı oldukça yüksek, akışkan, kızıl-gri renkte bir topraktır. Şehirde genellikle hafif eğimli yamaçlarda mostrallaşmış noktalardan temin edilen bu toprak, hemen hemen bütün mahallelerde bulunmaktadır.

Bitlis'te taş ustalığı babadan oğula ve çoğunlukla da ustadan çırağı aktarılmaktaydı. Ustalar, sahip oldukları bilgi, beceri ve meslek incelikleri ve etiğini uzun yıllar sonucunda çırağına aktararak, bu mesleğin varlığını devam ettirmişlerdir. Taş ustalığı kentte resmi anlamda bir örgütlenmeye sahip olmasa da meslek etiğini ve çalışma koşullarını ortaya koyan ve sıkı sıkıya uygulanan ve iyi bir disipline dayalı yazılı olmayan kurallar bulunmaktaydı.

Binlerce yıldır şehrin mimari yapısını ortaya koyan taş ustalarının isimleri ve geçmişleri hakkında yakın zaman dışında çok az bilgi bulunmaktadır. Eski dönemlerden beri Anadolu'nun en iyi taş ustalarına sahip olan Bitlis'te, çeşitli nedenlerden dolayı bu meslek erbaplarının korunma derecesinde azaldığı görülmektedir. Taş ustaları, kentte yaptıkları eserlere isimlerini nakşetmedikleri için hangi yapının kimin tarafından yapıldığına dair çok az bilgi bulunmaktadır. Şehirde bu taş ustalarının kim olduklarına dair kısıtlı izlerden birini Şerefiye Türbesi içinde 1534 tarihli mezar taşında *Amele Ahmed bin Hüseyin el-Ahlati* olarak neşredilen kitabe oluşturmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Türbedeki Ahlatlı ustaya ait mezar, hem boyut hem süsleme açısından XII-XIV. yüzyıllar arasındaki Ahlat ve Selçuklu mezar geleneğinin XVI. yüzyılda da yaşatılmaya çalışıldığını ya da bunu devam ettirebilecek sanatkarların bu dönemde varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir (Pektaş, 2001:90). Bunun yanında İnönü Mahallesi'nde yer alan ve Sultan Abdülhamit Han tarafından 1898 yılında yaptırılan *Küfrevi Türbesi*'nin İtalyan mimar Anberto tarafından tasarlandığı ve Yunan taş ustalarının çalıştırıldığı bilinmektedir (Çelebi, 1999:44). Ayrıca 2011 yılında Küfrevi Türbesi'nin türbedarları, yapının inşasında çalışan Yunanlı taş ustalarının varisleri veya bu geleneği Yunanistan'da sürdüren sanatkarlar olan MaisBiçaçio ailesi üyelerinden birkaç kişi ile irtibata geçip türbenin restorasyonunu yaptırmışlardır.

Kentteki taş ustalarının isimleri ile ilgili oldukça kısıtlı bilgi olmasına karşın sanatkarların hangi topluluğa mensup oldukları ile ilgili doyurucu bilgiler bulunmaktadır. Zira asırlardan beri yörede taş sanatkarlarının çoğunlukla Ermeni kökenli ustalar ile Selçuklu geleneğini sürdüren Ahlatlı ve Bitlisli Müslüman ustalardan oluştuğu bilinmektedir. Nitekim ustaların gerek yapılarda naksettikleri kitabe ve yapım tarihlerinde gerekse yöredeki yaşlı insanların anlatımında bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Kentteki yapıların birçoğunda tarihlendirilmenin Ermenice, Latince ve Osmanlıca olarak yazılması dikkat çekicidir (Foto 3). Bitlis'te geleneksel taş ustalığını yakın geçmişte devam ettiren taş ustalarının da Ermeni ve Müslüman ustalardan oluşması, ifade edilen bilgileri destekler tarzdadır.

Yakın geçmişe kadar mesleklerini icra eden, Cumhuriyet tarihi boyunca birçok yapıyı inşa eden ve XX. yüzyılın sonlarına kadar yaşayan taş ustalarının başında: Ermeni kökenli olan ve işinde oldukça disiplinli olduğu ifade edilen Ermeni ustalardan Gavur Muso ve Şimos Usta ile Müslüman ustalardan; ustaların ustası diye tabir edilen Mehmet Muşlu, bu ustanın evlatları olan Nusret Muşlu (Gökmeydan Camii minaresini onaran ustadır) ve kardeşi Alaattin Muşlu, Tahsin Çelebi, Osman Yıldız, Maşallah Dinç ve İbrahim Dinç kardeşler ve Refik Usta en tanınmış olanlardır. Çok iyi taş yapılar inşa eden ve günümüzde hayatta olmayan bu ustalar, gerek yeni inşaat malzemeleri ve tekniklerin ortaya çıkması gerekse bu mesleğe olan talebin azalması sonucunda iyi çıraklar yetiştiremedikleri için günümüzde bu geleneği sürdüren sanatkar sayısı oldukça azalmıştır.

Foto 3. Yapılardaki Tarihlendirme ile Taş Ustalarının Duvarlara Naksettikleri İşaretlerinden Görünümler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Bugün artık yapılarda, temin edilmesi çok kolay ve ucuz olan tuğla, briket malzemenin kullanılması ve betonarme yapıların yaygınlaşması neticesinde taş kullanımı sadece restorasyon ve renovasyon malzemesi olarak kullanılmakta ve geleneksel taş ustalığı neredeyse terk edilmiş durumdadır. Bu sanatın günümüz temsilcilerinin başında 50'li yaşlarda olan *Hudedan Güngör Usta* (Foto 4) gelmektedir. Osman Yıldız Usta'nın çırağı olan ve çok sayıda geleneksel Bitlis evinin yapımında çalışan Hudedan Usta, günümüzde konut inşasından ziyade *Ömer Akdemir Usta* ile birlikte tarihi yapıların restorasyonunda çalışmaktadır. Ekibi ile birlikte Taş Cami, Ulu Cami, Dört Sandık Cami ve Sapkor Mevkiindeki eski Bitlis evinin restorasyonunu gerçekleştirmiştir. Taşları, murç, kıran gibi el aletleriyle şekillendirdiği gibi elektrikli taş kesme makinesi de kullanmaktadır. Duvarların düzlüğünü sağlamak için de Gönye, şakul ve spiral gibi aletler de kullanmaktadır. Bununla birlikte Memi Dede Türbesi'nin restorasyonunu yapan *Veli Namli Usta* ile bugün artık yaşlı ilerlemiş ve emekli olan *Rıza Eltik Usta*, kentteki önemli taş ustaları arasında yer almaktadır.

Foto 4. Bitlis'te Halihazırda Eski Yapıların Restorasyonunu Yapan Hudedan Usta (A, B) ile Osman Usta ve Ekibinden (C, D) Görünümler

Öte yandan kentte genç kuşak içerisinde taş ustalığına olan ilginin neredeyse yok olma noktasına geldiği daha önce ifade edilmişti. Bitlis'te genç nesilden geleneksel taş ustalığını sürdüren çok az kişi bulunmaktadır. Bunlar içerisinde taş restoratörlüğü ve süslemeciliği ile dikkat çeken *Hakan Baktagül Usta*, bu kuşağın en önemli temsilcilerinin başında gelmektedir. 30'lu yaşlarda olan ve resim, süsleme ve taş oymacılığı konusunda özel yeteneği ve ilgisi olan Hakan Usta, mesleği çocukluktan gelen ilgi ve merakı sayesinde yıllardan beri icra etmektedir. Aynı zamanda Bitlis İl Özel İdaresi Koruma, Uygulama ve Denetim Bürosu (KUDEB) tarafından açılan ve 25 kursiyeri bulunan Taş Restoratörlüğü Kursunda da eğitmen olarak görev almaktadır. Hakan Usta hali hazırda İhlasiye Medresesi ve Şerefhan Türbesi'nde, ekibi ile birlikte restorasyon faaliyetlerinde çalışmaktadır. Ustanın inşa ettiği herhangi bir sivil mimari yapı bulunmamaktadır. Hakan usta haricinde genç nesil içerisinde taş ustalığını, ustalık boyutunda sürdüren kişi bulunmamaktadır (Foto 5).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Foto 5. Hakan Usta İhlasiye Medresesi'ndeki Çalışmalarına Devam Etmektedir.

Taş Ustahğının Geleneksel Kent Mimarisine Etkileri ve Taş Ustahğı Örnekleri

Geleneksel kent mimarisi açısından bir kültür hazinesi olan Bitlis şehri, vazgeçilmez tamamlayıcısı olan ve devasa kaya blokları üzerine inşa edilmiş tarihi Bitlis Kalesi etrafında ve Bitlis Çayı'nın oluşturduğu vadi tabanı, taraçaları ve yamaçları üzerinde kurulmuştur. Şehrin geleneksel mimarisinin oluşumunda yaşam biçimi, sert iklim koşulları, eğimli arazi yapısı ve taş malzemenin varlığı etkili olmuştur. Bitlis'in geleneksel mimari dokusu Bitlis Kalesi ve çoğunluğu kale etrafına yayılmış anıtsal dini, askeri ve sivil mimari örnekler ile mahalleler arasında dağılmış ve büyük kısmı XVIII ve XIX. yüzyıla ait geleneksel Bitlis evlerinden oluşmaktadır (Baş, 2010:380). Kuşkusuz ki söz konusu bu yapı gruplarının tamamı şehrin mimari kimliğine damgasını vuran taş malzemedan meydana gelmektedir.

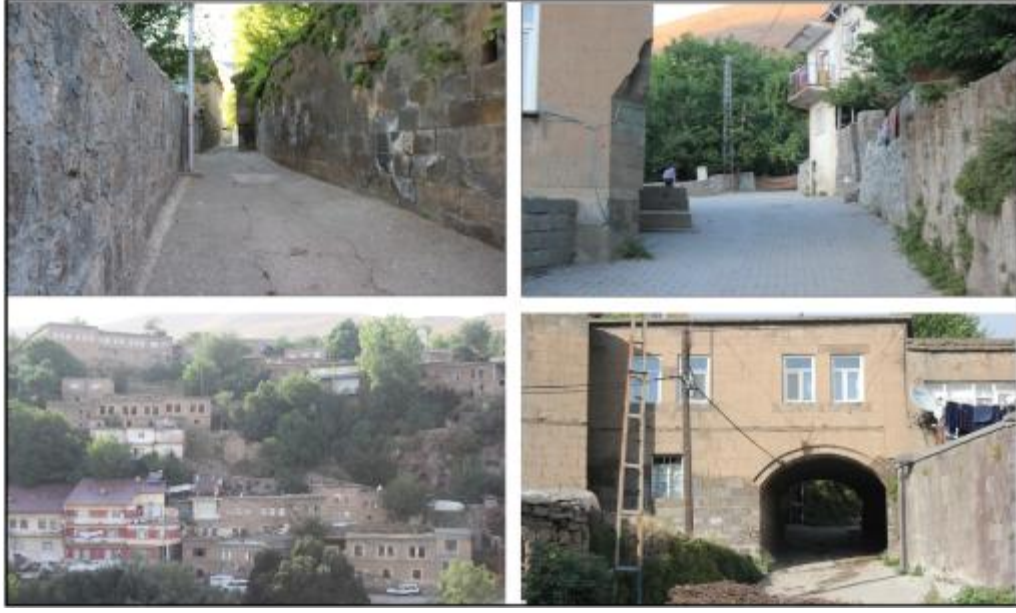
Şehrin mimari dokusu, topoğrafik özelliklerine bağlı olarak eğimli yamaçlar ve volkanik taraçalar üzerinde birbirleriyle uyumlu bir şekilde yan yana veya üst üste ve birbirinin manzarasını kapatmayacak şekilde planlanmıştır. Özellikle Zeydan, Müştakbaba, Taş, İnönü, Gazibey ve Saray mahalleleri tarihi dokunun yoğunlaştığı alanlar olarak dikkat çekmektedir. Üst üste yapılmış izlenimi veren ve genellikle dar merdiven sokaklarla ulaşılan konutlar ile karşılıklı yüksek konut duvarlarının çevrelediği dar yol ve sokak kalıplarıyla birbirine bağlanan sokak ve mahallerin oluşturduğu doku, biçimsel olarak Anadolu'nun tarihi kentlerinden biri olan Mardin'i hatırlatmaktadır. Zaman zaman konutların çevrelediği dar sokak kalıplarını rahatlatmak için konutların dar sokağa bakan köşelerinin oyularak geçişler için kolaylık sağlandığı dikkat çekmektedir.

Bitlis'teki geleneksel mimari örneklerin tamamında kullanılan ve ana yapı malzemesi olan taş, şehrin kimlikli bir mimariye sahip olmasını sağlayan temel unsurdur. Taş, mimaride asıl yapı malzemesi olarak kullanıldığı gibi bezeme amaçlı olarak da kullanılmıştır. Yörede mimari tezyinatın hemen hemen tamamı taş üzerine uygulanmıştır. Şehirde yapı inşa ve süsleme teknikleri üzerinde Anadolu Selçuklu etkisinin Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam ettiği dikkat çekmektedir. Anadolu Selçuklu taş ustahğı ve mimari geleneğini sürdüren Bitlisli taş ustaları, kentin geleneksel mimari kimliğinin asırlar ötesinden günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Özellikle 17, 18. ve 19. yüzyılda Bitlis, bulunduğu bölgenin kültür ve sanat merkezi olmuştur. Ayrıca Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde monografisini çizdiği dört kentten biri de Bitlis'tir. Bu dönemde yapılan çok sayıda medrese, kümbet, cami, han, hamam, köprü ve ev, dönemin ihtişamını yansıtır şekilde günümüzde de dimdik ayaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Foto 6. Geleneksel Bitlis Evleri ile Sokak Kalıplarından Görünümler

Tarihi yapı stoku oldukça zengin olan Bitlis, bağlı bulunduğu Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kayıtlarına göre tescilli 14 cami, 8 kilise, 19 türbe, 4 han, 4 medrese, 20 çeşme, 14 köprü, 195 konut ve 4 mezarlığa sahiptir. Bunların yanında özellikle tescilli olmayan çok sayıda ev ve diğer mimari örnekler bulunmaktadır. İçerisinde birçok anıtsal taş yapının bulunduğu bu örneklerin çoğunda iç mekân yapıları oldukça sade iken tezyinatın hemen hemen tamamı dış mimariye yönelik olarak taç kapı, pencere, mihrap çıkıntısı, minare ve dış duvarlar üzerine yapılmıştır.

Şehirde anıtsal taş yapıların başında medrese, kümbet ve camiler gelmektedir. Ulu Cami dışında yöredeki medrese ve camilerin tamamı Osmanlı dönemine ait olmasına rağmen karakter, süsleme ve kullanım tarzı açısından Selçuklu özelliklerini taşımaktadır (Baş, 2002:110). Özellikle dış mimaride uygulanan süslemelerdeki geometrik motif ve kompozisyonlar Selçuklu uygulamalarının tekrarı niteliğindedir. Bu yapılardan en eski olanı 1150 tarihli olan ve Ebu'l Muzaffer Mahmut tarafından inşa ettirilen Ulu Camidir (Arik, 1971:13). Bunun yanında, şehirde bulunan ve 1529 yılında IV. Şerefhan tarafından yaptırılan Şerefiye Külliyesi kısmen Osmanlı süsleme sanatının kullanıldığı anıtsal taş yapılardan bir diğeridir. Yapı Ahlatlı bir taş ustası tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca şehrin değişik kesimlerine konumlanmış Memi Dede Mescidi, Alemdar Camii, Gök Meydan Camii ve Minaresi, Kureysi Camii, İhlasiye Medresesi, Hatuniye Medresesi, Kurubulak Camii ve Dört Sandık Camii gibi cami ve külliyeler yöredeki anıtsal taş yapılar içerisinde yer almaktadır. Bu yapıların tamamı taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş olup, taş malzeme üzerine oyma kabartma tekniği kullanılmıştır. Söz konusu yapı grupları içerisinde minarelerden sadece Şerefiye ve Gök Meydan minarelerinde süslemeye yer verilmiştir.

Bitlis'in mimari kimliğinde önemli bir yere sahip olan türbeler de önemli taş yapılar içerisinde yer almaktadır. Taş malzeme ve oyma-kabartmanın taş üzerinde kullanıldığı söz konusu yapı grubu, geleneksel Selçuklu mimari örneklerini yansıtmaktadır. Ancak sadece XIX. yüzyılın sonunda inşa edilen Küfrevi Türbesi, XIX. yüzyıl Osmanlı sanatının merkezi özelliklerini yansıtmaması bakımından diğerlerine göre bir istisna teşkil etmektedir. Bitlis türbelerinde genel olarak kare planlı alt mekan köşelerindeki pahlarla sekizgene dönüşen gövde ve en üstte dıştan piramitle kaplanan kubbenin örttüğü uygulama görülmektedir (Pektaş, 2001:82). Nuhiye, Saidiye, Hatibiye,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015*

Şerefiye, II. Şerefhan, Ziyaeeddin Han, Küfrevi, Şeyh Garip, Memi Dede, Üç Bacılar türbeleri, kentin değişik kesimlerine yayılmış anıtsal yapılardır (Foto 7).

Foto 7. Ulu Cami (A), Şerefiye Külliyesi (B), Küfrevi Türbesi (C) ve Alemdar Köprüsünden Görünüm.

Öte yandan şehirdeki su mimari örneklerinden olan köprü, hamam ve çeşmeler geleneksel mimarisinin önemli tamamlayıcıları arasında yer almaktadır. Şehrin asırlardan beri göç yolları üzerinde ve çok sayıda kolu olan bir akarsu vadisi üzerinde yer alması, zengin su kaynaklarına sahip olması, su mimari örneklerin çokça görülmesine yol açmaktadır. Bitlis'te günümüze ulaşan ve kullanılan, 17 taş köprü, 2 hamam ve yüzlerce çeşme bulunmaktadır. Gerek şehir içerisindeki dereler üzerindeki geçişi gerekse kervan veya göç yollarından geçenlerin geçişini sağlamak için asırlara meydan okuyan sağlam ve dayanıklı taş köprüler yapılmıştır. Alemdar, Hatuniye, Ulu Camii, Hüsrev Paşa ve Şerefiye gibi köprüler söz konusu yapı grubunun en iyi örneklerini sunmaktadır. Ancak günümüzde bu anıtsal taş köprüler, kentleşme ve yeni yapılaşmanın neticesinden kent silüetinden kaybolmaya yüz tutmaktadırlar. Ayrıca kentte kesme taştan yapılan iki hamam da bulunmaktadır. Şerefiye Külliyesi'nin bir parçası olan Şerefiye Han Hamamı ve Hüsrev Paşa Hamamı şehrin merkezi kesiminde yer almakta olup hali hazırda kullanılmaktadır. Bununla birlikte şehrin her tarafına yayılmış ve kimlikli bir mimari ile inşa edilmiş yüzlerce geleneksel çeşmeler bulunmaktadır. Yaşam anlayışının değişmesiyle birlikte gündelik hayatta pek önem verilmeyen bu yapılar geçmişin bütün ihtişamını yansıtırçasına günümüzde de varlıklarını devam ettirmektedir.

Bitlis geleneksel mimari dokusunun vazgeçilmez ve ana tamamlayıcı unsurunun başında kuşkusuz ki geleneksel Bitlis evleri gelir. Büyük çoğunluğu XIX. yüzyıla ait olan ve günümüzde de kullanılan geleneksel Bitlis evleri, tarihi kent dokusunun iskeletini oluşturmaktadır. Yüksek bir duvarla sokaktan ayrılan, dışı kapalı ancak içte özgün bir mimari anlayışı yansıtan geleneksel Bitlis evleri, nadiren tek ve üç, çoğunlukla 2 kattan oluşan, kırmızımsı açık kahverengi ve Küfeki olarak adlandırılan düz kesme taşlardan müteşekkil düz toprak damlı olarak inşa edilmiştir. Evlerin planlamasında, kültür, gelenek, inanç, ekonomi, topografya ve iklim şartları ana belirleyiciler olmuştur. Konutların inşasında araziden en iyi şekilde yararlanma kaygısı etkili olmuştur. Bitlis evlerinde yapının planını dışta günlük işlerin yapıldığı hayat ve bahçeler oluşturur. Genellikle evlerin sokak yönündeki girişlerine rastlayan ön kısımlarında, günlük işlerin yapıldığı “hayat”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

denilen, zemini kesme ve sal taşı döşemeli avlular, arka ve yan tarafta da bahçeler yer alır. Hayat kısmında genellikle tandır veya ocak da bulunmaktadır (Direk ve Ocak, 2011:141, Foto 9).

Geleneksel Bitlis evlerinin zemin katları ahır, kiler ve tuvalet gibi hizmet birimlerinden oluşmaktadır. Üst katlarda ise genellikle bir sofa, revak, odalar, hamam, kerhiz ve mutfak gibi mekânlar yer alır. Katlar arasındaki bağlantıyı da ahşap veya taş merdivenler sağlamaktadır. Genellikle evlerin yaşam mekânları güney, güneydoğu ve güneybatıya, batıya, hizmet mekânlarının ise kuzey yönde bulunduğu dikkat çeker. Arazinin eğimine göre şekillenen evler, kademeli olarak üst üste yerleşmiştir. Böylece yapılar birbirini engellemediği gibi güneşi de engellememektedir.

Foto 8. Geleneksel Bitlis Evlerinden Görünümler

Bitlis evlerinin ana yapı malzemesi taş olmakla birlikte toprak, ahşap ve metal malzeme de kullanılmaktadır. Yöreye özgü olan kesme taşlar, evlerin duvarlarından başka zemin kaplamalarında ve anıtsal giriş kapılarında kullanılmıştır. Duvar örgülerinde taşlar muntazam bir şekilde yerleştirilerek derzler çok ince tutulmuştur. Bu sayede çamur harç neredeyse hiç görülmemektedir. Toprak malzeme çamur harcın katkı maddesi olarak kullanılması yanında büyük oranda örtü malzemesi olarak düz damlarda kullanılmaktadır. Duvarların üzerine 40-50 cm. aralıklarla yerleştirilen döşeme kirişleri üzerine yaklaşık 4-5 cm. kalınlığında mertekler yerleştirilir. Merteklerin üzeri ise yaklaşık 5 cm. kalınlığında kamış, söğüt, meşe yaprağı gibi bitkilerle örtülür. Bu örtü üzerine püshürük denilen, az su ile yapılmış, 20-30 cm. kalınlığında az su ile yapılmış, biraz katı olan toprak dökülür. Bunun üzeri de kerpiç hamuru içine tuz katılmış olarak 10-15 cm. kalınlığında eğimli çamur sıva ile kapatılır. Bu çamur örtü loğ denen taşla sıkıştırılır. Su tahliyesini sağlamak için de genellikle bahçe veya sokak kısmına konan ve çoratan olarak adlandırılan tahliye yapıları konulmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Foto 9. Geleneksel Bitlis Evlerinin Hayat (A), Dam Örtüsü (B), Mutfak (C) ve Pencere (D) Kısmından Görünümler

Bitlis evlerinde ahşap malzemenin kullanımı ise çeşitlidir. Ahşap, katlar arasında hatıl olarak kullanılmakta ve bu sayede duvarlar sağlamlık kazanmaktadır. Ayrıca kapı-pencere doğramaları ve döşeme kirişleri de ahşap malzemeden oluşmaktadır. Genellikle Bitlis evlerinde iç ve dış mekân süslemelerinde taş malzeme üzerinde çeşitli oyma ve kabartma teknikleri yapılmış olup süslemede ahşap malzeme neredeyse hiç kullanılmamıştır. Ancak Muştakbaba Mahallesi'nde bulunan İsa Kalkan'a ait olan ev istisna teşkil etmektedir (Foto 10). Giriş kapısında yer alan kitabeye göre Ahmet Ağa tarafından 1897 yılında 3 kat olarak inşa ettirilen ev, 3 bölümden oluşmaktadır. Zemin katı kiler ve ahır, orta katı selamlık ve en üst katı ise haremlikten oluşmaktadır. Ahşap malzemenin çok yoğun olarak kullanıldığı İsa kalkan'a ait evde, harem ile selamlık arasındaki bağlantıyı sofalar arasında uzanan tek kollu ahşap merdiven sağlamaktadır. Asıl olarak ahşap malzemenin yaygın olarak kullanıldığı kısımlar ise haremlik ve selamlık bölümüdür. Ahşap malzeme üzerine kırmızı, yeşil, sarı ve mavi renklerin hâkim olduğu zengin kalemişi süslemeler oldukça dikkat çekicidir. Haremlik ve selamlık kısımlarındaki gömme dolaplar, musandıra, ahşap çıtalı tavan ve pencere alınlıkları çok renkli kalem işleriyle bezenmiştir. İç düzeni, zengin ahşap süslemeleriyle İsa Kalkan Evi Bitlis'in tarihi evleri arasında en seçkin örnek durumundadır (Öztürk ve Cangüleç, 2011:216). Öte yandan Bitlis evlerinde metal malzemesi ise kapı, pencere aksesuarlarının yanı sıra pencere korkuluklarında kullanılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Foto 10. İsa Kalkan Evi ve Renkli Ahşap Süslemelerinden Örnekler

Yukarıda ifade edilen Bitlis şehrinin tarihi dokusu ve mimari örnekleri, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen yaşam biçimi ve koşulları, çarpık kentleşme sonucunda tarihi dokuya zarar veren yapılaşma, eski yapıların kent dokusu içerisinde yük ve gereksiz görülmesi anlayışı, toplumun bilinçsizliği ve eski yapılarının koruma altına alınamaması gibi çok çeşitli nedenlerden dolayı büyük zarar görmüştür. Bitlis'te bilhassa 1950'li yıllarda hızlanan kentleşme sürecine bağlı olarak yeni yapılar yoğunluk kazanmıştır. Ortaya çıkan yeni yapılaşma süreci binlerce yıldır tarihi kent dokusunun bulunduğu alanda ve çevresinde geliştiği, eski doku ve mimari yok sayıldığı için tarihi kent iskeleti büyük zarar görmüştür. Gerek yeni yapılaşma gerekse de yapıların yenileme ve ekleme çalışmalarında binaların gelişi güzel tarihi doku içine serpiştirilmesi, eski yapılara yapılan ekleme ve yenileme çalışmaları ve bu çalışmalarının tarihi yapıdan kopuk görüntüsü tarihi dokunun kent silüeti içinde kaybolmasına neden olmaktadır. Ayrıca gerek yeni binalar gerekse eski yapıya yapılan eklemeler, çok yanlış bir şekilde konumlandıkları için tarihi yapılara büyük zarar vermektedir. Özellikle Bitlis Kalesi etrafında estetik ve mimari kaygılardan yoksun olarak inşa edilen çok katlı binalar, tarihi kent dokusunu gizleyerek kentin genel görüntüsünde hâkim unsur haline gelmektedir (Foto 11).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

Foto 11. Tarihi Yapılara Zarar Veren ve Kent Silüetini Bozan Plansız Yapılaşmadan Görünümler

Sonuç ve Tartışma

Bitlis'in binlerce yıllık kültürel birikiminin günümüze ulaşmasını sağlayan taş ustalığı ve bu zanaatın ortaya çıkardığı sanat eserleri, yalnızca turizm veya estetik kazanımlar bakımından değil, geçmiş medeniyetlerin kültürel yapısı, yaşam tarzı ve tarihi mirasını günümüze ulaştırması açısından oldukça değerlidir. Şehirde kalifiyeli taş ustaları tarafından inşa edilen tarihsel taş yapılar ve taş ustalığının gelecek kuşaklara aktarılması ve bu mirasın korunması, bütün şehir sakinlerince benimsenmelidir. Ayrıca söz konusu mirasın korunması, geçmiş uygarlıklara saygı ve vefa gösterilmesi gerekliliği anlayışıyla yerine getirilmelidir.

XX. yüzyılın sonlarına doğru modern yaşam tarzı ve şehirleşme hareketleri, daha ucuz ve kolay temin edilebilir malzemelerin varlığı gibi unsurların etkisiyle Bitlis'te, taş yapılara olan talep neredeyse bitme noktasına gelmiştir. Kent mimarisinde estetik ve kültürel birikimi yansıtan taş yapılardan ziyade briket ve tuğlanın kullanıldığı tek düze betonarme yapılar ön plana çıkmıştır. Bu nedenle taş ustalığına olan ilgi de azalmıştır. Bu ilginin azalmasında hem ekonomik olarak bu mesleğin çok iyi bir kazanç getirmemesi hem de zahmetli, yorucu ve bu sanatın öğrenilmesinin zaman alması gibi faktörler de etkilidir. Ancak gerek Bitlis şehrinin iklim ve jeolojik koşulları gerekse dünyada yaygınlaşan ekolojik yapı trendi dikkate alındığında, taş yapıların ve taş ustalığının günümüzde de mevcut durumun aksine çok yaygın olması gerekmektedir. Zira Bitlis gibi sert karasal iklim şartlarının hüküm sürdüğü ve taş malzemenin oldukça bol olduğu yörelerde hem ekonomik açıdan hem de ısı birikimi ve sağlık açısından taş yapılar oldukça avantajlıdır. Bütün bu nedenlerden dolayı yörede taş ustalığı zanaatı koruma altına alınmalı, yeni ustaların yetiştirilmesi için yetkili merciler gerekli kurs ve eğitim çalışmaları yapmalıdır. Bunun yanında taş ustalığı ve taş yapıların yaygınlaşması için kamu kurumları öncelikli davranmalı ve yeni yapılacak kamu binalarının taş malzemedan yapılmasına öncelik verilmeli, konutlarını taş malzemedan inşa edecek kişilere de kolaylıklar sağlanmalıdır.

Binlerce yıldır şehrin mimari kimliğini oluşturan ve günümüzde hızla kaybolan taş yapılar önemle korunmalıdır. Son dönemlerde ortaya çıkan çarpık yapılaşmaların önüne geçilmeli, geleneksel mimari doku ve yapılar muhafaza edilerek bu yapıların görüntü ve yapısına zarar veren ve mimari değeri olmayan yapılar ortadan kaldırılmalıdır. Böylece tarihi kent dokusunun ön plana

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

çıkması sağlanacaktır. Eski yapılar korunurken tek tek yapı örneklerinden ziyade kentin bütün tarihi dokusunu koruyacak koruma planları yapılmalıdır. Ayrıca söz konusu tarihi yapılar korunup, restore edildikten sonra kendi kaderine terk edilmeyip, aslına uygun olarak halkın kullanımına uygun şekilde, turizm veya kültürel mirasın yaşatılması ve sergilenmesi gibi amaçlarla değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte şehirde yerleşmenin ana eksenini oluşturan Bitlis Çayı ıslah edilerek, üstündeki çarpık yapılar ortadan kaldırılarak çok sayıda tarihi köprü ve diğer tarihi yapıların ortaya çıkması sağlanmalıdır. Böylece şehrin hızla kaybolan tarihi kent kimliği, taş yapılara ve taş ustalığına gerekli değerin verilmesiyle yeniden kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

- ARIK, M. O., (1971), *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını, Ankara.
- ARINÇ,K., (1998), *Ahlat İlçesi'nin Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yay.No: 881, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yay:No:97, Araştırmalar Serisi No:68, ERZURUM.
- ARINÇ,K., (2007),Tarihî ve Siyasî Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlat ve Tatvan Şehirlerinin Kuruluş ve Gelişmeleri / Foundation and Development of Bitlis, Ahlat and Tatvan Cities: A Historical and Political Geography Perspective. *International Symposium of Tatvan and its Surrounding From Past to Future*, 31 August -2 September 2007, Tatvan, s. 743-793.
- AYDIN, S., (1967), *Bitlis Tarihi*, Acar Matbaası, İstanbul.
- BAŞ, G., (2010), “Gelenek ve gelecek arasında sıkışan bir tarihi kent: Bitlis”, *History Studies*, 2(2), 378-399.
- BAŞ, G., (2002), *Bitlis'te Mimari Yapılarda Süsleme*, Bitlis Valiliği Kültür Yayınları No:11, Bitlis.
- BURNEY, C.A., (1957), “Urartian Fortresses and Towns in the Van Region”. *Anatolian Studies*, Vol: VII, Ankara, 39-53.
- CANDEMİR, A., (2009), *Anadolu'da Taş Ustaları*, İzmir.
- ÇELEBİ, C., (1999), *Vadideki güzel şehir Bitlis*, BETAV yayınları No:2, Ankara.
- DARKOT, B., (1987), “*Bitlis*” *Maddesi*, Meydan Larousse II, İstanbul, 414-415.
- DİREK, S. Y., OCAK, S. (2011), Bitlis geleneksel konutlarının ekolojik mimari açısından değerlendirilmesi, *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 4-7 Ekim, Bitlis, 138-144.
- GÜZEL, A., (2013), Coğrafi Özellikleri Bakımından Anadolu Şehirlerindeki Geleneksel Konutlar: Şanlıurfa Örneği, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/12 Fall 2013, Ankara-Turkey, p. 569-590.
- KARABACAK, Z., İ., (2013), “Yerel Dokusunu Yitirmekte Olan Bir Kent: Malatya” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring 2013, Ankara-Turkey, p.345-355.
- MEMİŞ, E., (1989), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 67, Eğitim Fakültesi Yayınları No: 13, Konya.
- MÜLAYİM, S., (1993), “*Anadolu'da Selçuklu üslubu*”, ThemaLarousse, 219.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015

- ÖNEY, G., (1976), "*İslam Süsleme ve El Sanatlarında Türklerin katkısı* ", İslam Sanatında Türkler, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖZDOĞLAR, E., (2012), Taşın çağlara uzanan evrensel yolculuğu üzerine bir analiz, *Doğal Yaşam Doğal Taş Sempozyumu*, 29-30 Mart, İstanbul, 7-15.
- ÖZTÜRK, Ş., CANGÜLEÇ, Ö., (2011), Geleneksel Bitlis Evlerinden Bir Örnek "İsa Kalkan Evi", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 4-7 Ekim, Bitlis, 207-221.
- ÖZTÜRK, Ş., (2004), *Bitlis Su Mimarisi*, Bitlis Valiliği Kültür Yayınları No:12, Malatya.
- PEKTAŞ, K., (2001), *Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2610, Ankara.
- SANTUR, A., (2011), Bitlis Örneğinde Geleneksel Mimarinin Korunması, Yaşatılması ve Geleceğe Aktarılmasında Halkbilim Müzelerinin İşlevi, *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 4-7 Ekim, Bitlis, 243-254.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, (1899), Kamus-u Âlâm, "*Bitlis*" Maddesi, İstanbul.
- ŞEREFHAN, (1971), *Şerafname* (Çev. M. Emin Bozarslan), İstanbul.
- TUNCEL, M., (1992), *Bitlis Maddesi*, İslam Ansiklopedisi II, İstanbul.
- TUNCEL, M., (2006), Kuruluşundan Günümüze Kadar Bitlis Şehri, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 4-7 Eylül, Bitlis, 78-83.
- YINANÇ M., HALİL, (1993), "*Bitlis*" Maddesi. İslam Ansiklopedisi, II, İstanbul.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- ALKAN, A., Bitlis Şehrinde Taş Ustalığı ve Geleneksel Kent Mimarisine Etkisi, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 57-82, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7910>, ANKARA-TURKEY